

WYDZIAŁ I

Krajowi

Jerzy Bartmiński **19 IX 1939–7 II 2022**

Pogoda 11 lutego 2022 roku była koszmarna: przenikliwie zimno, wiatr i deszcz. Mimo to na cmentarzu przy ulicy Unickiej w Lublinie pożegnało prof. Jerzego Bartmińskiego, skromnie licząc, ponad tysiąc osób. Wśród uczestników uroczystości pogrzebowych była nie tylko rodzina Zmarłego i naukowe środowisko krajowych filologii, etnolingwistyki i folklorystyki. Brali w nich udział również przedstawiciele „Solidarności”, związków twórczych i wyznaniowych, a także licznych organizacji społecznych, m.in. „Ruchu Światło-Życie”, „Solidarności Rodzin”. Prof. Bartmiński był bowiem nie tylko wybitnym językoznawcą, lecz także osobą głęboko zaangażowaną społecznie, inicjującą i wspierającą wiele działań dla dobra innych. Uroczystości pogrzebowe stały się świadectwem docenienia wielorakich zasług Zmarłego.

Prof. Jerzy Andrzej Bartmiński urodził się 19 września 1939 roku w Przemyślu, mieście, do którego wracał z powodów emocjonalno-rodziny i zawodowych – współtworzył tam Państwową Wyższą Szkołę Zawodową, obecnie Państwową Wyższą Szkołę Wschodnioeuropejską, i tamtejszą polonistykę. W Przemyślu uczęszczał do szkoły podstawowej i zdał tam maturę. Lata studenckie (1956–1961) to z kolei był Lublin i polonistyka na Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej. W 1971 roku obronił pracę doktorską *O języku literatury ludowej Lubelszczyzny*, napisaną pod kierunkiem prof. Leona Kaczmarka, a wydaną później (1973) w Ossolineum jako monografię *O języku folkloru*. W 1978 roku habilitował się na podstawie rozprawy *O derywacji stylistycznej. Gwara w funkcji języka artystycznego* i uzyskał stanowisko docenta. W roku 1991 został profesorem nadzwyczajnym UMCS, a sześć lat później tytułarnym profesorem zwyczajnym. Rok po profesurze nadzwyczajnej,

po rekonstrukcji dawnego Zakładu Języka Polskiego, został kierownikiem Zakładu Tekstologii i Gramatyki Współczesnego Języka Polskiego i był nim do formalnego przejścia na emeryturę, czyli do 2009 roku. W latach 2009–2015 kierował Pracownią „Archiwum Etnolingwistyczne” UMCS. W roku 2008 został kierownikiem Zespołu Etnolingwistycznego UMCS i Instytutu Sławistyki PAN ds. *Słownika stereotypów i symboli ludowych* i był nim do śmierci. Był też współzałożycielem lubelskiego Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej, a w latach 1991–2001 wiceprezesem zarządu placówki.

Przedstawienie suchych dat i pełnionych funkcji nie oddaje rzeczywistych zasług i osiągnięć Profesora. Był autorem blisko 700 prac naukowych, a przecież lista publikacji pozostaje wciąż otwarta, gdyż mimo choroby intensywnie pracował naukowo i można oczekiwać kolejnych tekstów. Ten zróżnicowany tematycznie i metodologicznie zestaw obejmuje artykuły i rozprawy, 14 książek w wydawnictwach polskich i zagranicznych, redagowanie bądź współredagowanie licznych prac zbiorowych, nie wspominając o *opus magnum*, jakim było opracowanie założeń, redakcja i pieczę naukowa nad kolejnymi tomami *Słownika stereotypów i symboli ludowych* czy nad *Leksykonem aksjologicznym Słowian i ich sąsiadów*. Nie ma tu możliwości szczegółowego przedstawienia tych osiągnięć, dlatego pozwolę sobie odesłać zainteresowanych do innych materiałów, w tym do ostatniego numeru „Etnolingwistyki” (Lublin 2022), a zwłaszcza otwierającego tom wspomnieniowego artykułu Stanisławy Niebrzegowskiej-Bartmińskiej, w którym przedstawiono obszerną bibliografię i problemowy wykład naukowych założeń badawczych.

Jeśli spojrzymy całościowo na kolejno rozwijające się badania naukowe Jerzego Bartmińskiego, to widać w nich konsekwentne i wzajemnie motywujące się poszerzanie zainteresowań. Punktem wyjścia była dialektologia, już w czasach studenckich przybierająca formę terenowych eksploracji gwarowych na potrzeby *Słownika gwar polskich PAN* czy do dziś redagowanego *Atlasu gwar Lubelszczyzny*. Zespołowe, m.in. z prof. Janem Mazurem, badania w terenie nad gwarami lubelskimi zaowocowały nowatorskimi ustaleniami na temat istnienia trzech dominujących stref dialektalnych: małopolskiej, mazowieckiej i pasa gwar kresowych.

Z badań dialektologicznych i w ścisłej zależności z nimi narodził się nurt studiów folklorystycznych. Przejawem naukowych fascynacji tego okresu była rozprawa doktorska, wydana później jako książka *O języku folkloru* (Ossolineum 1973) i habilitacja *O derywacji stylistycznej. Gwara ludowa w funkcji języka artystycznego* (Lublin 1977). Zainteresowania kulturą ludową wykraczały poza wąsko rozumianą lingwistykę. Inspiracją dla Profesora stał się m.in. folklor pieśniowy Lubelszczyzny, zwieńczony zespołowymi wieloletnimi badaniami terenowymi i opublikowany w postaci dzieła *Lubelskie*, wydanego w ramach serii *Polska pieśń i muzyka ludowa. Źródła*

i materiały (Lublin 2011). Szczególnym zainteresowaniem Profesora cieszyła się też kolęda ludowa. Jej poświęcił specjalne opracowanie *Polskie kolędy ludowe* (Kraków 2002), przedstawiając typologię, semantykę, artyzm i funkcje tej odmiany pieśni. Już na przełomie lat 70. i 80. XX w. pojawiały się myśli o konieczności leksykograficznego opracowania języka folkloru. W 1980 roku w Lublinie pod redakcją Bartmińskiego wydany został *Słownik ludowych stereotypów językowych. Zeszyt próbny*, w którym ścierały się rozmaite pomysły związane z metodologicznymi aspektami opisu znaczeniowo-kulturowego języka folkloru. Po kilkuletnich pracach zespołowych pod kierunkiem Bartmińskiego przygotowano koncepcję i założenia dzieła pod zmienionym tytułem *Słownik stereotypów i symboli ludowych*. Całość przedsięwzięcia zaplanowano na siedem tomów, ułożonych tematycznie w porządku biblijnego tworzenia świata: 1. *Kosmos*, 2. *Rośliny*, 3. *Zwierzęta*, 4. *Człowiek*, 5. *Spoleczeństwo*, 6. *Religia i demonologia*, 7. *Czas, przestrzeń, miary i kolory*. Za życia Profesora ukazało się dziesięć części: pełny tom pierwszy *Kosmos*, obejmujący cztery części, i sześć części tomu *Rośliny*.

Doświadczenia związane z redagowaniem *Słownika* i szerokie genologiczne spojrzenie nie tylko na językowe przejawy kultury ludowej sprawiły, że w Polsce coraz większe oddziaływanie ma etnolingwistyka jako nowa dyscyplina badawcza. W rozumieniu Bartmińskiego bada ona język w powiązaniu z kulturą i historią społeczności z pełnym uwzględnieniem zróżnicowania społecznego; dąży do odtwarzania wspólnotowej mentalności, sfery ludzkich zachowań i systemów wartości. W centrum badań etnolingwistycznych znalazły się m.in. problemy definicji kognitywnej, językowego obrazu świata, podmiotowości i perspektywy interpretacyjnej. Od przełomu XX i XXI wieku autor poświęcał tym problemom liczne rozprawy szczegółowe, a w formie syntetycznej przedstawił je w wielu monografiach książkowych, polskich i zagranicznych, m.in. *Językowe podstawy obrazu świata* (Lublin 2006), *Stereotypy mieszkają w języku. Studia etnolingwistyczne* (Lublin 2007), *Jazykovej obraz mira: očerki po etnolingvistike* (Moskwa 2005), *Aspects of Cognitive Ethnolinguistics* (London 2009), *Jezyk – slika – svet. Etnolingvističke studije* (Beograd 2011), *Jezyk v kontekstu kultury. Dvanáct statí z lublinské kognitivní etnolingvistiky* (Praha 2016), *Language in the Context of Culture. The Metaphor of Europe as Home* i polska wersja monografii *Język w kontekście kultury, czyli co dziś znaczy metafora „europejski dom”* (Katowice 2018).

Tak rozumiana etnolingwistyka doprowadziła Profesora i kierowany przez niego zespół badawczy do tekstologii jako dyscypliny integrującej ujęcia literaturoznawcze i lingwistyczne, badającej systemy komunikacyjne w pełnym zróżnicowaniu socjologicznym. Proponowana tekstologia, poza aspektami czysto formalnymi, mocny nacisk kładła na możliwe perspektywy

postrzegania świata i podmiotowość twórców tekstu i na uwarunkowania językowo-kulturowe. Nie bez wpływu na pełniejsze rozwijanie badań tekstologicznych mógł mieć również fakt, że prof. Bartmiński był wieloletnim kierownikiem Zakładu Tekstologii i Gramatyki Współczesnego Języka Polskiego Instytutu Filologii Polskiej UMCS. Najpełniejszy syntetyczny kształt przybrały one we współautorskim, wraz ze Stanisławą Niebrzegowską-Bartmińską, podręczniku akademickim *Tekstologia* (Warszawa 2009 i kolejne wydania).

W etnolingwistyce lubelskiej szczególną rolę pełniła również problematyka aksjologiczna, powiązana z teoriami językowego obrazu świata. Stanowiła ona z jednej strony nawiązanie do źródeł teorii, ale – zwłaszcza dziś – stała się też aktualnym połączeniem naukowych aspektów opisu języka ze zmianami kulturowo-społecznymi w Polsce i Europie. Zdaniem Profesora wartości, a właściwie sposoby ich rozumienia, leżą u podstaw związków języka i kultury, i jako fundamenty języka kształtują ludzki świat pojęciowy oraz determinują formy aktywności człowieka. Wartości, które zgodnie z założeniami językowego obrazu świata są relatywizowane stosownie do różnych języków i kultur, w obrębie konkretnej wspólnoty pełnią funkcję konsolidującą i decydują o społecznej tożsamości jej członków. Takie ogólne założenie legło u podstaw pojęciowych opisów *domu* i *pracy*, a wśród kategorii wychodzących naprzeciw aktualnym wydarzeniom społecznym i politycznym, m.in. *ojczyzny*, *patriotyzmu*, *solidarności*, *wolności*, *Europy*, *Wschodu* i *Zachodu*. Nie została ukończona interpretacja pojęcia *demokracji*, przygotowywana przez Profesora w ostatnich miesiącach życia. Z jego inicjatywy powstało też międzynarodowe konwersatorium EUROJOS, afiliowane w 2008 roku przy Instytucie Sławiastyki PAN i rozwijane w Instytucie Filologii Polskiej UMCS. Grupowało ono badaczy z różnych krajów świata i podejmowało prace analityczne nad kluczowymi pojęciami w językach słowiańskich. Efekty tych działań odnajdujemy w kolejnych tomach I–V *Leksykonu aksjologicznego Słowian i ich sąsiadów* (Lublin 2015–2017), a także w sześciotomowej serii wydawniczej *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów* (Lublin 2012–2019).

Z dotychczasowej prezentacji wyłania się postać nie tylko wybitnego naukowca, lecz także organizatora badań naukowych. W latach 1983–1990, w ramach Centralnego Programu Badań Podstawowych, Profesor był koordynatorem zespołu badawczego „Język a Kultura”, co zaowocowało regularnymi konwersatoriami organizowanymi przez środowisko wrocławskie, a przede wszystkim przez niżującego już prof. Janusza Anusiewicza, i grupę lubelską. Wówczas też zrodził się pomysł seryjnych publikacji: wrocławskiej „Język a Kultura”, określanej czasami jako „biała seria”, a także lubelskiej „czerwonej serii”. Zwieńczeniem prac konwersatorium CPBP stał się –

do dziś ceniony – jako uporządkowany, niemal encyklopedyczny przewodnik po osiągnięciach współczesnej polskiej lingwistyki tom redagowany przez prof. Bartmińskiego *Współczesny język polski* (najpełniejsze wydanie Lublin 2001).

Aktywność naukową, dydaktyczną, organizacyjną i społeczną Profesora doceniało środowisko akademickie. Nie sposób w krótkim wspomnieniu wymienić wszystkie medale i odznaczenia jako dowody uznania za prace naukowe i organizacyjne, promowanie folkloru czy działalność społeczną. Wspomnijmy tylko o wielu indywidualnych i zespołowych nagrodach przyznawanych przez Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego oraz o nagrodzie Ministra Kultury za *Słownik stereotypów i symboli ludowych*. W 1999 roku odznaczono Profesora Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski, a w 2014 – Krzyżem Oficerskim Orderu Odrodzenia Polski. Prof. Bartmiński otrzymał również liczne odznaczenia, m.in. Srebrny Medal „Zasłużony Kulturze Gloria Artis” czy nagrodę Polcul Foundation, a w 2016 roku został uhonorowany przez Prezydenta RP medalem „Zasłużony dla Polsczyzny”.

Prof. Bartmińskiego wybierano do wielu gremiów Polskiej Akademii Nauk. Od 1985 roku był członkiem Komisji Lexykograficznej Komitetu Językoznawstwa PAN, a w latach 1996–1998 czterech komitetów: Komitetu Nauk o Literaturze Polskiej i przewodniczącym Komisji ds. Folklorystyki, Komitetu Słowianoznawstwa, Komitetu Nauk Etnologicznych i Komitetu Językoznawstwa – jego członkiem pozostawał w latach 1993–2020, a od 2003 roku przewodniczył najpierw Komisji, potem Sekcji Etnolingwistycznej. W 1999 roku został powołany do Rady Języka Polskiego przy Prezydium PAN (był w Radzie do roku 2014) i Komisji Dydaktycznej Rady. W 2008 roku wybrano Profesora na członka korespondenta, a w 2014 na członka czynnego Polskiej Akademii Umiejętności w Wydziale I Filologicznym.

W latach 1991–1993 prof. Bartmiński pełnił funkcję prorektora ds. studenckich w macierzystym Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej.

Wpływ Profesora na niektóre nurty lingwistyki polskiej i europejskiej był oczywisty i niepodważalny. Na koniec pozwolę sobie na kilka spostrzeżeń dotyczących lokalnego lubelskiego językoznawstwa. Nie byłem uczniem Profesora. Jako student uczęszczałem na prowadzone przez niego zajęcia, lecz formalnie i intelektualnie czułem się uczniem prof. Teresy Skubalanki. Niemniej jednak osobowość prof. Bartmińskiego wywierała silny wpływ na aktywność moją i wszystkich pracowników Zakładu Języka Polskiego, a także studentów – członków Koła Językoznawców UMCS.

Myszę – po pierwsze – o roli, jaką odgrywało w rozwoju naszych zainteresowań naukowych niewielkie piśmiemko „językoznawca”. Tak, tytuł pisany małą literą, by początkujące prace studenckie odróżniały się – jak mawiali „ojcowie założyciele” – od profesjonalnej literatury naukowej. „Ojcami” byli

profesorowie Jan Mazur i Jerzy Bartmiński, w początkowym okresie na zmianę opiekujący się kołem naukowym i piśmem. W pierwszym numerze „językoznawcy”, w roku 1959, debiutował też naukowo Profesor z komentarzami do tekstów gwarowych i współautorskim artykułem o stylizacji gwarowej w prozie Gustawa Morcinka. Dzięki autentycznej trosce o losy i poziom „językoznawcy” w kolejnych latach publikowały w nim osoby, które – wówczas młodzi debiutanci – są dziś znanymi postaciami w świecie lingwistyki. Do roku 1972 wydano w Lublinie 25 numerów pisma, a po przekształceniu Zrzeszenia Studentów Polskich w Socjalistyczny Związek Studentów Polskich zamarył w Lublinie działania wydawnicze.

Drugie wspomnienie wiąże się z wymienioną wcześniej lubelską „czerwoną serią”. W ramach Centralnego Programu Badań Podstawowych, jako naukowa dokumentacja prac, powstały w Polsce dwie serie wydawnicze: wrocławski „Język a Kultura”, kierowany przez Janusza Anusiewicza, i lubelska „czerwona seria”. Wydawnictwa te miały odmienną strukturę. Seria wrocławska była problemowo otwarta, publikacje dotyczyły problematyki różnej, zawsze jednak poświęconej związkom języka i kultury. Natomiast inicjatorem i redaktorem pierwszych tomów serii lubelskiej był profesor Bartmiński. Każdy z tomów „czerwonej serii” poświęcony był jednemu problemowi. Nieprzypadkowo też pierwsze tomy firmowanego przez Uniwersytet wydawnictwa były efektem autentycznego fermentu, sporów naukowych w środowisku lubelskim. Tak powstało *Pojęcie derywacji w lingwistyce* (1981), *Stalość i zmienność związków frazeologicznych* (1982), *Konotacja* (1988), *Językowy obraz świata* (1990) czy *O definicjach i definiowaniu* (1993). Późniejsza restrukturyzacja Zakładu Języka Polskiego i powstanie trzech odrębnych jednostek rozluźniły związki naukowe, zaś kolejne tomy „czerwonej serii”, a było ich ponad 30, przy zachowaniu perspektywy monograficznej pokazywały już zainteresowania i swoistości badawcze poszczególnych jednostek.

Prof. Jerzy Bartmiński zmarł w wieku 82 lat. Mogłoby się wydawać, że jest to wiek sprzyjający zasłużonemu odpoczynkowi i podsumowaniu bezsprzecznie wybitnych dokonań naukowych. Nie w tym przypadku. Profesor pracował do ostatnich miesięcy życia, inspirował wielu młodych badaczy języka, folkloru i kultury, poszukiwał nowych perspektyw metodologicznych. Trzeba mieć nadzieję, że wytyczone zadania i perspektywy badawcze będą rozwijać jego kontynuatorzy.

Ryszard Tokarski